T. B. M. M.

Gizli Celse Zabıtları

21 Şubat 1337 (1920)

Münderecat

	Sayfa
1. — ZAPTI SABIK HULÂSASI	446
2. — BEYANAT	446
1. — Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin; Gürcistan ve Ermenistan arasında zuhur eden harp ve Kafkasya ahvali hakkında beyanatı.	*446:457*

Cilt : 8

154 ncü İn'ikat, 3 ncü Celse

İ : 154 21 . 3 . 1337 C : 3

YÜZ ELLİ DÖRDÜNCÜ İN'İKAT

21 Şubat 1337 Pazartesi

Üçüncü Celse

REİS : Reisisâni Hasan Fehmi Beyefendi

KÂTİP : Feyyaz Âli Bey (Yozgat)

REİS — Celseyi açıyorum. Zaptı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZAPTI SABIK HULÂSASI

YÜZELLİÜÇÜNCÜ İN'İKAT

19 Şubat 1337 Cumartesi

ÜÇÜNCÜ CELSE

Abdülhalim Çelebi Efendi Hazretlerinin Riyasetlerinde küşat olunan celsede Hariciye Vekâleti Bütçesi münasebetiyle Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Beyin ahvali siyasiye hakkındaki izahatı dinlendi ve celseye son verildi.

Reis	Kâtip
Abdülhalim Çelebi	Yozgat
	Feyyaz Âli

REİS — Mütalâa var mı?.. Zaptı sabıkı reylerinize arz ediyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — BEYANAT

1. — Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin; Gürcistan ve Ermenistan arasında zuhur eden harp ve Kafkasya ahvali hakkında beyanatı.

FEVZİ PAŞA (Heyeti Vekile Reisi) (Kozan) — Kafkasya'da bir haftadan beri Azerbaycan ve Ermenistan ve Gürcüler arasında muharebe başlamıştır. Vaziyet bizim için gayet mühimdir. Şimdiye kadar Kafkasya'da sükut etmiş olan İngiliz nüfuzu tekrar tesirini göstermiş ve evvela Kafkasya'da bulunan, Rusya Sovyetleriyle düşman olan hükûmetler arasında yeni yeni tesirler ikaına başlamıştır. Malûmu âlinizdir ki mütareke aktolunduğu sırada bizim ordumuz Kars, Ardahan ... ve mütarekenin bir maddesi mucibince badettetkik buralarını biz tahliyeyi taahhüd etmiştik. Bu tetkikatımızı nazarı dikkate almaksızın ordumuzun çekilmesini talep ve icbar ettiler. Burada ordumuz çekildikten sonra Kars'ı Ermenilere, Ardahan'ın bir kısmını Gürcülere bir kısmını Ermenilere teslim ettiler. İngilizlerin takip etmek istedikleri siyaset bizim etrafımızda bir düşman çemberi tesis etmek ve hayatı millîyemizi boğmaktan ibaret idi. Bunu şimalden cenuba doğru şu veçhile şeyedebiliriz. Gürcü Hükûmeti, Ermeni Hükûmeti Nasturilerden yapacakları hıristiyan bir hükûmet, Musul'da İngiliz Hükûmeti, Suriye şimalinde ve Adana'da Fransız Hükûmeti, Antalya'da İtalya Hükûmeti, Marmara ve sevahilinde beynelmilel bir hükûmet, bir de şimalde Pontüs hükûmeti. Biz bu çemberin bir kısmını imha ettik. Fakat İngilizler tekrar bunu ikmâl etmek ve İslâmların Bolşevikler aleyhinde Balkanlarda zuhura gelen ademi emniyet ve husûmetlerini daha ziyade körükleyerek İslâmları dahi Rusların aleyhine kullanmak ve hıristiyanları dahi Rusların ve bizim aleyhimize kullanmak şartiyle orada bir Kafkas konfederasyonu teşkil emelinde uğraşmaya başlamışlardır ve bunun ilk âsarı olarak şimalî Kafkasya'da Dağıstan'da bir isyan çıkardılar. Şimalî Kafkasya ve Dağıstan'da bolşeviklerin bir kısmını mağlup ettiler. Bakü hattına karşı tehditkâr bir vaziyet ihdas ettikleri gibi Azerbaycan'ın cenubunda da İran'a mültesik olan yerlerde dahi ... ve bolşeviklerin bir kısım kuvvetlerini orada meşgul etmişlerdir. Ermenilerin muharebeden sonra bolşevikler tarafından işgali üzerine bir kısım kuvvetler cenup tarafına İran hududuna çekilmişlerdi. Bu kuvvetleri de lâzım geldiği veçhile takviye ettiler ve daima onların İngilizlerle irtibatını temin ve bolşeviklerin kuvvetinden âzade kalmasını temin ederek, bu suretle, Kafkasya'yı şimalden ve cenuptan hemen ayrılmış bir vaziyete getirdiler. Bu vaziyette iken ... Gürcüleri de buraya bizimle müsalaha yapmak üzere bir sefaret heyeti gönderdiler. Tabiî Gürcülerin en büyük hasmı bolşeviklerdir. Gürcüler bolşeviklerin kendilerini bolşevize edeceklerini bildikleri için istikballerini bizimle hüsnü münasebatta gördü

ler. Bolşeviklere karşı daha sühûletle müdafaa etmek için bu tariki iltizamı düşünüyordu. Gürcülerin vaktiyle anlaşmak hususundaki mecburiyeti Ermenistan vakasından sonra tahassul etmişti. Çünkü Ermenistan üzerine bizim ordular hareket ederken itilâf hükûmetleri hiçbir yardım edemediler veyahut etmediler ve bizi durduracak kuvvetleri de yoktu. Onların ezilmesini karşıdan ... Bu vaziyetleri bildikleri için bizimle Ruslar düşman olurlarsa mevcudiyetlerini muhafaza edemeyeceklerini biliyorlardı. Binaenaleyh evvelâ bizimle dost görünmek ve Ruslara karşı mevcudiyetleri iltizam edilmek ciheti muhafaza edildi. Fakat daima Gürcülerin geriden İngilizler tarafından teşvik edildiğine bir çok emare vardır. Meselâ; silâh ve cephane veriyorlardı. Sonra gemileri limanda bulunuyordu, ki icabında himaye edebilsin. Sonra şimalî Kafkasya'da ve Dağıstan'da sözü nâfiz olan bazı kimseleri sevketmek istiyorlardı. Tiflis'te bu İslâm kıyamını ihzar etmek için itilâf hükûmetleri uğraşıyordu. Bundan bir hafta evvel bizim malûmatımız yokken gerek Azerbaycan, gerek Ermenistan cephesinde muharebe başladı. Bu muharebenin Tiflis üzerine teveccüh eden kıtaatı muvaffak oldular. Tiflis civarında vukua gelen muharebede kısmen mağlup olarak geri çekildiler. Bu sırada cenuba çekilmiş ve bolşeviklerle uğraşmakta bulunmuş olan Taşnak kıtaatı bolşevik kıtaatını mağlup ederek Erivan'a geldi. Tekrar Taşnak hükûmetini tesis etti. Demek ki bir taraftan Gürcüler muvaffakiyetle harbetmekte, diğer taraftan Ermeniler tekrar İngilizlere malolan Taşnak hükûmetini re'si idareye geçirmiş bir vaziyette bulunuyorlar. Bu suretle itilâfın eskiden beri aleyhimize çevirmek istedikleri husumet çemberini tekrar tesis etmek istiyorlar. Hükûmet tabiî bu vaziyeti gâyet ciddiyetle nazarı dikkat ve ehemmiyete alıyor. Gerek Ruslardan bu muharebe esbabını sorduğu gibi, gerekse Gürcülerle müzakerata siyasiyeye girişti. Gürcülerin İngiliz âmaline hâdim olamaması hususunu temine sarfı gayret etti. Bidayette Gürcüler sıkışık bir vaziyette ve çekilmek üzere idiler. Fakat vaziyetleri gittikçe lehlerinde inkişaf etmeye başlayınca şüphesiz müzakere biraz daha uzamaya başladı. Müzakerenin esası, malûmu âlinizdir ki, bizim eskiden beri kabul ettiğimiz Misakı Millî hudutlarımız vardır. Bu hudutları muhafaza edeceğiz. Oradaki ahali hemen hepsi kalben bizimle beraberdir. Bu halde Gürcülerin kuvvetli surette ve İngilizler himayesiyle Balkanlarda teessüs etmiş bir halde bulunmasından ziyade bize vermesi cihetini iltizam ettiğimiz halde korktuğumuz ... ve bu suretle vaziyetten istifade etmiş bulunacaktık. Gerçi Bolşevikler vaziyetlerini tehlikeli görmüyorlar, getirip bu vaziyetlerini ıslah edeceklerini ve herhalde muvaffak olacaklarını ümit ediyorlar. Fakat biz her ne olursa olsun bugünkü şerait tahtında burada kuvvetli surette teessüs edecek ... muvaffak olduktan sonra sühûletle buralarını bize vermeyeceğini bildiğimiz için müzakeratı tesri etmek, müzakeratın safahatını Hariciye Vekâletine ... Neticede Gürcüler Ardahan, Artvin'in bize terkine mütemayil bulunuyorlar. Fakat Batum' dan sureti katiyede feragat edemeyeceklerini bildirdiler. Ardahan ve Artvin'i hemen şimdiden işgalini ve kendisi tarafından tahliyesini ve bunların memleketimize ilhakını, Batum için plebisite müracaat ederek ... göstereceği neticeye göre karar verilmesini teklif ettiler. Şimdi ordumuza ileri hareket emrini vermek Gürcü ordusu ile muharebe ederek buralarını almak vardır. Bir de kan dökmeksizin ordumuzu daima muntazam bir vaziyette bulundurarak ahvale göre sevketmek vardır. Şüphesiz ki biz kan dökmeksizin buralarını almak ve ordumuzu daima kuvvetli bir vaziyette bulundurmak istedik ve bunu tercih ettik. Ancak Gürcüler bizi oyalayarak tamamiyle Bolşevikleri mağlup ve ordularını takviye ettikten sonra ve ihtimal ki İtilâf Hükûmetlerinden de lâzım gelen muaveneti gördükten sonra buralarını katiyen vermemek isteyeceklerdir. Buna karşı biz oralara girip İslâmları Gürcülerin elinden kurtarmak, orada teşkilâtı askeriye yaparak müslüman kardeşlerimizi tahlis edecek veçhile şimdiden oralarını işgal etmeyi musirren talep ettik. Aynı zamanda Taşnaklar da zuhur etmişti. Bize iltica etti ve dedi ki biz ancak Türklerin sayesinde temini mevcudiyet edebileceğiz. Onun için biz ancak sizin himayenizi istiyoruz ve sizden lütuf bekliyoruz, diyerek bize iltica etti. Şüphesiz ki yeni teessüs etmekte olan bu hükûmet bidayette gâyet zaif bulunduğu için bu gibi hareketlerde bulunabilirler. Fakat bir tarafta böyle hakikî bir düşman, bir tarafta kesbi kuvvet eden bir düşman bulunduğu için ... diğerinin denizden şimendiferle her türlü muavenete ... Bunların içinde biz ordumuzu tabiî takviye ediyoruz, tahşid ediyoruz. Bunların da en ziyade muzir olanlarını istihdaf ediyoruz. En ziyade muzir olan en ziyade kuvvetli olandır. Ancak bu kuvvet şimdi düştüğü muztar vaziyetten kendisini kurtarmak için bize istediğimiz yerleri muharebesiz verecek olurlarsa oralarını alırız. Ordumuzun bir kısmiyle istediğimiz gibi hareket ederiz. Vermeyecek olurlarsa vakit geçtikçe onları kuvvetlendirmemek için bir tedbir ittihaz etmek lâzımdır. O da harptir. Harp ve sulh etmek Meclisi Âlinize aittir. Meseleyi arzediyoruz. Hariciye Vekili de

Gürcü sefaretiyle şimdiye kadar cereyan eden müzakerat hakkında izahat verecektir.

AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Efendiler; Ermeni harekâtı esnasında Gürcüstan'dan gelmesi melhuzu kavi olan tehlikeyi bundan evvel bir çok vesilelerle heyeti celilelerine arzetmiştim. Ondan evvel aramızda bir çok ... bunlara dostane bir surette müzakere ve musalaha aktedelim demiştim. Fakat o vakit Ermenilerin galip geleceğine emniyeti olan veyahut öyle zanneden Gürcüstan hükûmeti bizim o sıkışık zamanımızda vaki olan şu müracaatımızı hüsnü telâkki etmedi. Fazla olarak meclisi mebusanını veyahut meclisi müessesanı toplayarak aleyhimizde müheyyicane bir çok sözler söylediler ve aleyhimizde bütün Gürcüstan ahalisine bir beyanname neşrederek hayatı pahasına hürriyetini istihsal eden Ermeni arkadaşlarımızı müteakip sıra bize geliyor, Türk ordusu gelecek bizim güzel ovalarımızı, şirin yurdumuzu istila edecek. Silah başına ey ahali ... Nihaî muzafferiyet bizde kalacaktır. (Hatta o müzakere ve müsalaha teklifimizi) (1) hüsnü telâkki etmedikten maada bilâkis Kafkasya efkârı umumiyemizi aleyhimize tevcih edecek surette Kafkas ahalisini heyecana sevketti. Fakat İnayeti Hak ile ordumuz galebe etti ve kendileri muvaffak olamadılar. Orada istihsal ettiğimiz kavi hareketten ... Diğer taraftan da Bolşevik Rusyanın bazı istihzaratını (daha tehlikeli gördüklerinden bize temayül) (2) lüzumunu hissettiler. Bu lüzum, bittabi arzettiğim veçhile, ötedenberi bizimle hüsnü âmiziş tesis etmek ... Mevkilerinin kariben vahamet kesbedeceği endişesinden ileri geliyordu. Malumdur ki Gürcüstan'ın hıristiyan unsuru ötedenberi Türklere daima ademi itimat ve husumet peyda etmişlerdir. Tarihen sabit bir keyfiyettir. Kendileri için şu tadsız vaziyet hâdis olunca bizimle Bolşevikler arasındaki münasebat kendilerince meçhul olmadığı cihetle zuhuru melhuz olan bir mevkii müşkülden kendilerini tahlise medar olacak bazı tedabir cümlesinden olmak üzere bizimle akdi sulh niyetiyle buraya heyeti murahhasa gönderdiler. Bu heyeti murahhasa vâsıl olduğu zamanda Bolşevik Rusyanın Gürcüstan'a karşı harekâtı hasmanesinin mukaddematı sayılabilecek bazı tedabire tevessül ettiği görülüyordu. Fakat fiilî bir husumet görünmüyordu. Meselâ Bakü'den oraya sevkedilen ve bir mukaveleye müstenit olan neft vesair levâzım irsalini menetti. Onların bir çok vagonlarını, trenlerini tevkif etti. Bolşeviklere ait ne kadar müessesat varsa hepsini işgal etti. Bolşevik rüesasını ister Rus, ister Türk olsun tevkif etti. İşte bu gibi bazı tedâbire tevessül etti. Fakat askerî bir mahiyette... Bittabi bu kadar zahmet ihtiyariyle buraya gelen sefaretin bir maksadı vardı. Onun için Hükûmetiniz, Hariciye Vekili olmak sıfatiyle, onların arzularının ne olduğunun istimzacına bendenizi memur ettiler. Kendileriyle vaki olan ilk temasımda mukaddime kabilinden bir çok sözler teatisinden sonra, arzularının ne olduğunu sordum. Tabiî sizinle bir sulh akdetmek isteriz. Âla... Buna fevkalâde teşekkür ederiz. Fakat siz buna yanaşmak istemediniz. Çünkü o vakit vaziyeti öyle görüyordunuz, şimdi de böyle görüyorsunuz. Onun için sulh aktetmek istiyorsanız (maalmemnuniye bu arzunuza iştirak ederiz.) (1) Fakat sizin bizimle aktetmek istediğiniz sulhün şeraiti size nazaran ne olmak lâzım gelir? Buna dair biraz izahat verirseniz müteakip içtimalarımızda müzakeratı siyasiyeyi teshil etmiş oluruz. Cevaben dediler ki, bizim - biliyorsunuz ki - geçende güveli garbiye vaziyeti hukukiyemizi kabul ve tasdik etmiştir. Bunu bir nota ile hükûmetinize tebliğ etmiştik. Binaenaleyh biz de sizinle evvelbeevvel (bunun üzerinde mutabaaktımızı tescil edelim.) (2) Bunu maalmemnuniye yaparız. İsterseniz biz de sizi tasdik edelim. Katiyen lüzum ve ihtiyaç yoktu. Çünkü yedi asırlık bir hükûmetin hiç inkitapezir olmamış istiklâlini yalnız bazı zarureti siyasiyeye binaen payitahtımızı bir mahalden diğer mahalle nakle mecbur olmaktan başka bir şey yoktur. Müstakiliz.

İkinci şey nedir? Esas nedir dedi hudut meselesidir... Fakat doğrudan doğruya kafasına çarpar gibi söylemek dahi usulü diplomasiyeye muvafık olmadığından kendisine bir sual irad ettim. Dedim ki; bizim Misakı Millî dediğimiz ve Fransızcası ... bunu bilir misiniz ve münderecatına vakıf mısınız? Biz bunu geçen sene İstanbul'da Meclisi Mebusanda akdetmiştik. Bizi imha etmek isteyen devletlere karşı kendimizi muhafaza etmek için ... ve bunu bütün devletlere, konferansa ve icap ettikçe cihana ilân ettik. Bunun hakkında malumatınız var mıdır, dedim. Bunu iraddan maksadım, bunu bilen adamın hudutlar hakkında ne verilmesini anlamak için suhudetbahş olmasıdır. Biz bunu bilmiyoruz, dediler. Öyle ise ben bunu Fransızcaya tercüme edeyim göndereyim, yarın tetkik ediniz dedim. Fakat dedim siz bundan evvel bizim müracaatımıza bir çok zaman sükûtla mukabele

(1, 2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

(1, 2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

ettikten sonra gönderdiğiniz sulh talebini havi bir notada yedi yahud yirmi Mayısta Gürcü Hükûmetiyle Bolşevik Rusya Hükûmeti ... münakit bir sulh ahidnamesinde Gürcüstan için tayin edilmiş olan hudutların berveçhi peşin tarafımızdan kabulünü sulh müzakeresinin kabulü için şart koymuş idiniz. Bu bizce meçhul idi. Bize tebliğ edilmedi. Bir suretini Rusya Hükûmetinden istedik. Hükûmetinizden de istemiştik. Fakat elimize geçmedi. Sizin hükûmetinizin bize tevdi ettiği telgraf ile olduğu için iyice anlaşılamadı. Onun için siz de bir suretini bize gönderin biz de onu tetkik edelim. Belki muslihane bir itilâfa muvaffak oluruz, dedim.

Üçüncü şartınız nedir? Tebaamızın muamelâtı hukuku. Bunlar ikinci üçüncü derecede şeylerdir. Bunun üzerinde ihtilâfın imkânı yoktur. Bu suretle beni gördükten sonra size haber gönderirim. İkinci celsenin zamanını bildiririz. Bu esnada idi malûm olan harekâtı askeriye Gürcüstan a karşı başladı. 11 Şubatta bir Kızıl kıtası birdenbire Şifalı İstasyonuna bir baskın yapmak suretiyle taarruz başladı. 14 Şubatta da bir taarruz başladı. Bu taarruz Azerbaycan tarafından idi. Üç fırka ile Kızıllar hücum ettiler. Bu suretle Bolşevik Rusya ile Gürcüler arasında halı harp hâdis oldu. Bu harekâtı askeriyenin netayicini şimdiden kestirmek mümkün değildir. Erkânı Harbiye Reisi Paşa Hazretleri bu ciheti haber vermişlerdi. Bu şerait tahtında Gürcü sefiriyle müzakere iptidar edildi. Malûmu âliniz bu suretle duçarı taarruz olan Gürcüstan'a karşı vaki olan taarruzun ihdas ettiği vaziyet karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin ... hatta bizim tatbiki ahkâmı için ahdü misak ettiğimiz esasat olmasa bile, bizim hudutlarımızda cereyan eden ve pek çok anasırı islâmiyeyi muhtevî olmak hasabiyle bizi fevkalâde alâkadar eden bir kıtada ... hadisatı askeriye ve siyasiyeye karşı yapacağımız ... onun için kendisine pek büyük vazife terettüp etmiş ve Hükûmetimiz o vazifei millîyenin karşısında bulunduğunu daha şiddetle hissetmiştir. Bittabi yapılacak müzakere şu hali cedidin icabatiyle mütenasip olmak icabederdi. Evvelbeevvel Hükûmetiniz kendisine terettüp eden vazaifi ne suretle hüsnü ifa edeceğini ariz ve amik tetkike başladı. Heyeti Celilenizin malûmudur ki Misakı Millînin taalluk ettiği elviyei selâseden birisi de Kars livasıdır. Kars livası malum olduğu üzere Ermeni harekâtı neticesinde elimize geçmiş dahili kabza bulunuyor. Binaenaleyh bu makasıddan ikincisinin istihsali zamanı hulûl etmiş bulunuyordu. Fakat bunun istihsali için iki tarik vardır. Birisi tariki şiddetlidir. Diğeri tariki itilâfkârdir. Ermenileri lâyık oldukları cezaya çarptırmak suretiyle iskât eden bu hükûmet, ne kadar haklı olursa olsun, Avrupalılar bunu hüsnü telâkkî etmezler. Binaenaleyh Gürcüstan üzerine yapılacak şedid bir hareketi de, hıristiyan olmak itibariyle, belki yine hüsnü telâkki etmeyeceklerine ... Hükûmetin bu harekâtı ciddiye ... istihsali için tecelli eden fırsatı zerre kadar kuvvet sarfetmeyi istememekle beraber, mümkünse birtakım sui tefehhüme meydan vermeyecek bir surette ... Kabil olup olmayacağını derpiş etmek lâzımdır. İşte müzakerâtını bu zemin üzerine yürütün Hükûmetiniz buradaki Gürcü sefiriyle bir sulhname akdi teklifinde bulundu. Tabiî bu sulhnamenin birinci ve üçüncü şeraiti mevzuubahis bile değildir. Hukuk ve menafi itibariyle şey ederiz.

Asıl mühim olan cihet ikinci mesele idi. Dedik ki; siz bunu tetkik ediniz. Biliyorsunuz biz burasını vaktiyle istirdad ettik. İstirdad ettikten sonra bugün cihana emniyetbahş olmak için ve kendimizin cebir istimali taraftarı olmadığımızı, bir takım milletlerin hukukunu iptal taraftarı olmadığımızı göstermek için plebisite rıza gösterdik. Netice bu iki şeyin anavatana rücuunu teyid etmiştir. Mamafih biz Misakı Millîyi yaptığımız zaman bu gibi şeyleri derpiş ederek ... indelhace kabul ettiğimizde söylemiştik. ... Bunun takdiri nihayet bize ait bir meseledir. Çünkü biz o rücuu, arayı umumiye ile teyid ederek âmalimizi ... Aktediyoruz ve bu böyledir. Siz de sıkışık bir vaziyette bulunuyorsunuz. Biz de vazifei milliyemizi ifa etmek vecibesi karşısında bulunuyoruz. Binaenaleyh şu iki şeyi teklif edelim dedik. Siz Ardahan livasını ... bir teklif yaptık kendilerine ... Sefir bir çok mütalâatı tarihiye, iktisadiye, harsiyeden bahsederek ve katiyen Ardahan livasını ağza almayarak... Batum livası üzerinde ısrar etti. Dedi; yirmi bir asırdır burası bizimdir, biz burada otururuz. Ocağımızdır, vatanımızdır. Bütün menafii millîyemiz, menafii harsiyemiz orada tekâsüf etmiştir. Bunu vermek, bundan vazgeçmek demek Gürcüstan'dan vazgeçmek demektir. Israr etti. Maahaza kendisine dedik ki işte vaziyetiniz vahimdir, bu vaziyette sizi (tazyik ederek, isteklerimizi zorla istihsal tarikini terviç mevii zamirimiz) (1) değildir. Sizin vaktiyle Ermenistan'a yaptığınız gibi yapmayız. Çünkü Türkler civanmerttirler. Muzahir olmak istedik. Fakat siz de vaziyeti hakikiyeyi hissiyattan tecerrüd ederek dostane ve hayırhahane tetkik ederek, tekemmül ederek (karar veriniz.) (2) Şu tek-

---

(1, 2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

liflerimizi kabulde tereddüd etmeyiniz. Çünkü hadisat yürüyor. Biz de onun icabatına göre hareket etmeye mecburuz...

O; yine bir çok sözlerden sonra ... bir teklifte bulununuz, dedim. Ertesi günü bir teklif yazmış, göndermiş. O teklifatta diyor ki; burada bulunduğumuz bir kaç gün zarfında size müsadif oldukça Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetiyle Gürcüstan Hükûmeti arasında gâyet âcil ve iki tarafın menafii âliyesine hâdim bir sulhün serian tesisinden bahsetmiştim. İşte şimdi Hükûmetimin son teklifini size gönderiyorum. Bu teklif şundan ibarettir : Batum şehri veya Batum livası hiçbir kayda tabi olmaksızın 1914 senesindeki hudutları dahil olduğu halde Gürcüstan'a terkedilecektir. Taşnak Ermenistan Kızıl oldu. Bolşevik ordusuna istinat ederek hançerini çekti, Gürcülerin boğazına saplamak istedi. Eğer diyor Batum Gürcüstan'ın hudutları dahilinde kalmayacak olursa biz boğulmayı tercih ederiz. Buna mukabil size Ardahan livasını bilâ kaydü şart şimdiden terk ve teslim ederiz. Hulâsası budur. Bunda Batum şehri ve livasından ve üzerindeki hukuku tarihiye ve sarihamızdan feragat edilmesi teklif ediliyor. Böyle bir teklifi kabule temayül bile etmek istemeyen hükûmetiniz, bittabi, bunun câiz olmadığını kendisine bildirdi. Bunun üzerine bir çok müzakerattan sonra Hükûmet tarafından şifahî olmak üzere mütekabil bir teklif serdedilmiştir. Bunda deniyor, ki birinci maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Gürcüstan Hükûmetiyle bir sulh akdini şiddetle arzu eder. Bu dibacesidir. Bu muhtıranın, Fransızca olarak, birinci maddesinde diyoruz ki; Ardahan livası Artvin kazası bugünden itibaren bize iade edilecektir. Bu iadeye müteallik olan muamelât 1921 senesi Şubatının 22 nci gününden itibaren başlayacaktır. Yani yarın bu muamelât için Şark cephesi kumandanlığına teferruatın tayini için müracaat eder.

İkinci madde; Batum liman ve şehrinin vaziyeti hukukiyesi, müracaat edilecek halkın serbestçe ita edeceği ârayı umumiyesiyle tayin edilecektir. Malûmu âliniz Misakı Millîde üç sancak için kabul etmiştik. Kars için plebisite lüzum olmadığını kendilerine söyledik. Batum şehri ve limanında bilcümle Kafkasya milletleri mütesaviyen aynı hukuka malik olmak üzere istifade edeceklerdir. Batum'da, limanında bütün Kafkasya milletleri hukuku mütesaviyeye sahip olmak ... edeceklerdir. Biz Kars ve Ardahan'ı ve indelhace ârâyı umumiye ile neticede kazanacağımızı kaviyyen ümid ediyoruz. Batum'a sahip bulunacağımız cihetle biz de Kafkas Hükûmetleri meyanına dahil olacağımızdan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti de aynı hukuku mütesaviye ile müstefid olacaktır.

Üçüncü madde; Gürcüstan'da bulunan Türklerin ve İslâmların hukuku diniye ve harsiye ve içtimaiyeleri tamamen mahfuz kalacaktır ve bunlar hıristiyan Gürcülerin sahip oldukları hukukun tamamına sahip ve malik olacaklardır.

Dördüncü maddede, iki hükûmet gerek transit hususunda Gürcü Hükûmeti kendi arazisinde ve kendi vasıtasiyle Türkiye'nin düşmanları tarafından Türkiye aleyhine yapılacak her türlü propaganda ve teşebbüsatı mennedecektir. ... Transit ve gümrük muamelâtında en müsait mazharı müsaade Devlet muamelesi icra ve ifa etmeyi taahhüt edeceklerdir. Bu Gürcü sefaretine tebliğ edilmiştir.

Şimdi vaziyet müzakerat neticesinde şu safhaya gelmiştir : Henüz Gürcü sefareti daha doğrusu Gürcü Hükûmeti buna sureti katiyede cevap vermemiştir. Batum kısmına verdi. Batum'u biz terkedemeyiz. Çünkü orada yirmi bir asırlık hukukumuz vardır. Fakat Ardahan ... nedir o çünkü burada ihtilâf hâsıl olmuştur. Ardahan kazası, Fransızcası Livana'yı kastediyoruz. Onların hesabınca yalnız Ardahan kazasıdır. Biz buna Artvin kazasının ilâvesini arzu ettik ve kendisine bu yolda tebliğ edilmiştir. Fakat Gürcü sefiri Artvin'in bize terkini bilâ kaydü şart kabul etmiyor. Şimdi bu maksadı Misakı Millîde elviyei selâseye taalluk eden maksadı, hususatı sulhen halletmek ... birisi Gürcülerle bir sulh yapıp bunları silâh patlatmaksızın işgal etmek veyahut ademi muvafakati halinde silâhla, askerle işgal etmek fırsatı hâsıl olmuştur. İşte şimdi Hükûmetiniz Gürcülere karşı sulh veya harp vaziyetinde bulunuyor. Bu bapta Heyeti Celilenizin vereceği karara intizar ediyor. Son nota iki gün evvel verilmiştir. Vaziyetin bu safhaya geldiğini söylemekle beraber, müzakeratın hitam bulduğunu ifade etmedim. Tabiî müzakerat burada bulunan Gürcü sefiri ile devam edecektir. Çünkü demiştim ki bizce matlup olan (isteklerimizin sulh yolu ile, kan dökülmeden istihsalidir. Onun için hareketimizi bu istikâmete) (1) sevkederek ve bu yolda bir müsalâha yaparak makasıdı milliyemizi temin etmek idi. Gürcü sefiri şu anda henüz hükûmetiyle telgraf muhaberatında bulunuyor. Çünkü biz kendisinin bize Ardahan livasını terkine muvafakat ettiğini söyleyen

---

(1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Gürcü sefirinin fikrine göre, yalnız Ardahan'dır. Bizim telâkkimize göre Ardahan'dan başka Artvin kazası da vardır. Halbuki onun noktai nazarına göre bu hariçtir. Şu halde bize terkettiğini hükûmetinin muvafakat eylediğini söylediği Ardahan onların nazarında Artvin'i şâmil değildir. Bu ciheti hükûmetinden istizah ediyor. Binaenaleyh Gürcü sefaretinde ... Bize bugün saat dörtte cevabı katî verecek ... Hâsıl olan fevkalâde dolgunluktan vesaireden dolayı henüz bir cevap ... Teması hükûmetiyle teehhür etmiştir. Henüz hükûmeti ile o ciheti ... Yapacağını ümid ediyoruz.

İHSAN BEY (Cebelibereket) — Vaziyeti cedide üzerine Rusya Sovyet Hükûmeti Gürcüstan'a resmen ilânı harp etmiş midir?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Rusya Hükûmeti tarafından bir tebliği resmî yoktur.

Bizim Rusya'da bulunan...

İHSAN BEY (Cebelibereket) — Rus Sovyet Hükûmeti Gürcüstan'a karşı harekâtı askeriyesini ... Hangi tarihte haberdar etmiştir?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Arzettiğim veçhile Rusya Hükûmeti bizi resmen ... Gürcüstan'a karşı harekâtı hasmane icra eden Rusya'nın ... Kendinden hareket etmesi muhtemeldir. Buna vereceğim cevap katî olamaz. Fakat Rusya'nın ilânı harp etmiş olduğu haberi resmîsinin vusulüne binaen ... Bittabi bu da hükûmeti merkeziyesinin muvafakati iledir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Bir ciheti ikmal edeyim. Azerbaycan ve Ermenistan, Gürcüstan aleyhine harekâta başladığı zaman sefirleri ademi malûmat beyan etmişlerdi. Moskova tarafından ilân edilmiş değildi... Moskova'dan resmen Gürcüstan'a ilânı harp edildi. ... Hareket başka mahiyettedir.

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Malûmu âliniz bu gibi suallere cevap verebilmek için muhaberatın gâyet seri olması ve yarım saatte, bir saatte yapılması elzemdir. Halbuki bunun imkânı yoktur. Telâkki ettiği hakkında kat'i söz söylemenin imkânı yoktur. Çünkü geçen günde okuduğum Çiçeri'nin notu da sekiz günde gelmiştir. Herhalde Rusya Hükûmeti komünist iken birdenbire orada bulunan kuvvetlerin çekilmesinden bilistifade bir taklibi hükûmet yaparak ... Bolşevik Rusya'nın düşmanı olan bir fırkanın meydana gelmesini memnuniyetle telâkki etmeyeceği tabiîdir. Fakat bunu bu suretle tahkik edip söylüyorsunuz dememeli çünkü...

(Burada bir sual soruluyor)

Gürcistan vakayii hazırasının İtilâf hükûmetleri tarafından Deniken ordusu ... Malûmu âliniz Verangel bakiyesi ... Ondan sonra Hadımköyü civarlarına yerleştirilmişti ... Bazı harekâtı isyankâraneleri görülmesi üzerine son aldığımız haberlere nazaran Fransızlar bunların bir kısmı mühimmini alıp adalara serpmişlerdir. Verangel ordusu kalmamıştır. Binaenaleyh devletlerin bunu alıp da tekrar Gürcistan'ı takviye için ... suallerinizin cevabı bitti. Ertuğrul Necib Bey diyor ki Ruslarla anlaşmaksızın ... Hâtırı nişânınızdır ki Çiçerin bu Verangel orduları harekâta başladığı sırada ... Bunda İngilizlerin muhtemel bir işgaline karşı Batum'u işgaline karşı ... Bu hareketi kendisine karşı hareketi hasmane suretinde telâkki edeceğini söylemiştir. Mahaaza...

FERİT BEY — Rus şehri demişti.

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Ondan sonra Rus Sovyet Hükûmetinin mesul bazı ricali siyasiyesi ağzından ... Bizim tarafımızdan işgaline bir şey denilmeyeceği yolunda ifadat ve beyanatta da bulunulmuştur. Biz Batum'u bilâ kaydü şart gidip işgal edeceğiz demiyoruz. Diyoruz ki, ahalinin ârası ârayı umumiyesine ... oranın vaziyeti hususiyesi o suretle taayyün edecektir, diyoruz... Zannetmiyorum ki samimî bir Rusya kendisinin bütün cihana ilân ettiği prensibe istinat eden ve kendisini müttefiki tabiî addeden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin şu hareketine karşı ciddî itiraz ... Rusya Hükûmetine biz burasını sizce muazzez ve mukaddes olan bir prensibe binaen işgal ediyoruz dersek, zannetmiyorum ki, arkadaşımızın derpiş ettiği endişeye mahal olsun.

RASİM BEY (Cebelibereket) — Bendeniz bu davayı biraz karışık görüyorum. Heyeti İcraiye Reisi Paşa Hazretleri İngiliz parmağı yine Kafkasya'ya girmiştir ve tesirini göstermeye başlamıştır, dedi. Binaenaleyh o tesiratın neticesi olarak Azerbaycan Hükûmeti Gürcüstan'a hücum etmiştir ve Gürcüstan ile Azerbaycan arasında ... Aynı zamanda Taşnak Hükûmetinin elinde bulunan ... Azerbaycan'la birlikte Gürcüstan'a hücum etmişler. (Yok yok sadaları) Şimdi bendeniz anlamıyorum Gürcüstan İngilizlerin baziçesidir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Beyefendinin ... İngiliz tesir ve nüfuzu ... Kafkasya'da icrayı faaliyete başlamış olduğuna dair âsar vardır. Filhakika gâyet emin bir zatın sureti mahsusada bu istikamette seyahat ettirmekte olduğumuz bir zatın pek

vâkıfane vermiş olduğu bir rapor ... henüz bu vekayi mevcut değil iken o rapor münderecatına nazaran İtilâf devletleri, bilhassa İngilizler Kafkasya'da milletleri, anasırı muhtelifeyi sureti zâhirede Bolşeviklik aleyhinde ... Olmak üzere bildiriyor. Bu meyanda Gürcüstan'ın da ... ihtimaline karşı Azerbaycan ve Ermenistan Kırmızı kıtaatının kırmızılardan ... Gürcülerden evvel harekâta takaddüm etmiş olmaları vardır. Çünkü vaka Kırmızı kıtaatın taarruzu ile başlamış olmakla beraber İngiliz teşvikatiyle hazırlanmakta olan Gürcü ... İkinci bir nokta dahi ... Bir taraftan Kırmızılarla Gürcüstan'a taarruz ederken ... Kırmızı kıtaat aleyhine darbei hükûmet yapıyorlar. Tabiî bunları birbirinden tefrik etmek lâzım gelir ve Ermenilerden Bolşevik olan, hakikaten iltihak eden .. Diğeri yalandan ... Bu hakikî komünistler Gürcüstan taarruzunu icra ... Ermenistan'ı tahliye ettiler ve gittiler. İki bölük kalmış idi ... Halbuki dağlara çekilmiş olan Taşnak Ermenileri bu vaziyetten istifade ettiler ve dörtbin beşyüz kişiyi öldürdüler, esir ettiler ve ondan sonra geldiler Erivan'ı zaptettiler, darbei hükûmete muvaffak olabildiler. Ermeniler bir taraftan Gürcülere karşı Ruslarla beraber hareket ediyor, diğer taraftan Kırmızı kıtaata aleyhtar bir Taşnaklar vardır. Kırmızı kıtaata karşı hareket ediyorlar.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Vaki olan beyanattan fikrimde şu neticeyi ... Vakıa İtilâf devletleri her yerde her türlü fesat çıkarmaya saî idiler... Zannediyorum ki İtilâf devletleri bu meselede ... Gelen rapor gibi katî bir hareket takip ... Çünkü İtilâf devletleri Gürcülere ciddî bir muavenette bulunmamış... Teşvik ve tahrik bu mahiyetten ziyade bir Bolşeviklik tevessüünü men mahiyetindedir. Yani Gürcüler hali sükûneti muhafaza etmesi de ... Azerbaycan ki Rusya elindedir...

İSMAİL SAFA BEY (Adana) — İkisini ayırmak mı istiyorsunuz acaba?

HÜSEYİN AVNİ BEY (Devamla) — Rusların elindedir. Zarurî olarak pençesine düşmüş, istenildiği gibi sevkedilen bir âlettir ve bu taarruz ilk evvelâ Gürcülere onlar tarafından vaki olması da ... Bu da sırf Moskova'nın tesiriyle ... Böyle âletler kendi arzuları yokken taarruz etmezler. Azerbaycan mantıkan düşünülürse Gürcülerden bir şey istemiyorlar. Ermeniler de Gürcülerden bir şey istemiyor. Gürcülerden isteyen bir kimse var, ki o da Ruslardır. Geçen celsede arzettiğim gibi ... İlk evvelâ bunları pençelerine aldılar. Şimdi Ermenilere de böyle taarruz etmek fikrini besliyorl ... Ermenilere de Ruslar zamaniyle taarruz etmek fikrini taşıttılar. Fakat Lehistan oradan zuhur eder etmez ... Yalnız Azerbaycan ... O vazifeyi bize yaptırdılar. Biz ahalii İslâmiyeyi kurtarmakla beraber, ileri giderek ne zaman ki Ermeni vukuatının kesredildiğini gördüler, o zaman parsayı toplamaya geldiler, karşımıza çıktılar, Ermeni sulhunu âkim bıraktılar. ... Gürcüler verilen notalara cevap vermediği surette yapılan tazyikat neticesinde Gürcüler yine Bolşevik olacak, karşımıza yine Gürcü Bolşevik Hükûmeti çıkacak ve bu acı fakat pek acı olacak ... Ben bu tehlikeden Hükûmetin nazarı dikkatine ... Eğer Ruslarla Hükûmet siyaseti icabatı, Bolşevikleri müttefiken istiyorsa ... Müttehiden ezmek lâzım gelirse rica ederim Rusların bize temin edeceği menafi nedir? Rus Türk siyaseti istikbalde ne olur onu bugün tefrik etmeli ve katiyen bilmeli ki; ... Biz böyle Rusların muavenetine koşuyoruz. Biz muharebe ettiğimiz zaman sol cenahımızdan, bizi sol cenahımızdan pek güzel vurabilirdiler. Gürcüler sükûneti muhafaza ettiler; karşılarında bir de Rus muhalefeti vardı... O vakit de bu vaziyetten âciz idi. Zannediyorum ki biz Rusların imdadına yetişiyoruz... İstikbalde kendi hayatımızı tehlikeye koyacaklar. Eğer akidemiz bu ise, biz Ruslarla birlikte yaşayacak isek, Ruslar akideleriyle... Fakat nereden birleşelim efendiler? Ben Azerbaycan'dan görüyorum. Azerbaycan'a gidelim, ona hayat verelim. Ruslar Azerbaycan'a hayat versin; ben onların hüsnüniyetine ... Azerbaycan'ı gelip, yakıp yıkan ... Ben karşısına gitmekliğimi ... Bu ciheti iyi hesap etmiyor. Karşısına yarın çıkacak Bolşeviklerdir. Misakı Millî mucibince ... Alacağız; bugün haritai âlem çiziliyor. O kuvvetimiz var. Bugün Ardahan'ı aldık. Yarın Gürcüler gelip gelse bile ... Eğer emniyetimiz berkemal ... Bugün zafiyetlerini ilân eden Gürcüler; yarın on gün sonra katiyen Bolşevikliğini ilân edecektir. Karşımıza Bolşevik Gürcü Hükûmeti, Moskova'ya tabi bir hükûmet çıkacak ... Ermenistan'a karşı gittik. ... Ey Türkler, İngilizler Revan'a elli bin silâh tahşit etti. Revan'a; Ruslar size ne verecek diyorlar. Tabiî Amerika, İngiliz; Ruslarla müttefik olmakla beraber ... Efendim kaydı ihtiyatla telâkki ettim, maahaza onu tahkik ettim; Amerikalının ağzından ... Yani bana kimse cevap vermedi diye söylüyorum. Katiyen efendim sağlam bir prensip takip etmeliyiz. Evet biz Ruslarla ittifak edeceğiz. Rusların emel ve gâyesi oradaki Türklük âlemi ile birleştirmemek... O sana sarahaten söyledi; ... Van'ı, Muş'u Ermenilere verin diyordu. Demek ki ... Yakıp yıkarken benim onunla ittifak etmekliğim mümkün değildir. Eğer Ruslar samimiyet

gösterirlerse semi'na ve ata'na ... Ben artık Ruslara yaklaşmak için ... İşte efendiler belki istikbalde iyi sulh yaparız diye Almanlarla, bir sene sonra sudan bir muahede aktettiler; sudan mahiyeti çürük bir muahede yaptılar. Eğer biz Ruslarla ... Hele gidelim yarın bakalım, hadisat ne doğurur diye; bir de bakarsınız ki ... Kalmamış artık akacak bir damla kan; yok on para; ... Bizde kuvvet varsa - Batum'a giderek ben yine o Batum'u; ... Bugün Batum meselesi değildir, Türkiye meselesidir. İstikbali ben ne yapayım, hali gördüm... Kapılmayacağım. İtilâf devletlerinden çok bahsedildi. Denildiği gibi itilâf ... Kendi vaziyetinden emin değildir. İtilâf devletleri âciz mi idi ki; ... Yavrusu gibi beslediği Ermeniyi tarumar ederken; bize tazyik yapmadı... İngiliz mevcudiyeti mahvoluyor, kimden korkuyoruz?.. Düşman, Gürcüleri tazyik ederek ve başka bir dava çıkararak ... Bu tehlikeyi görerek gitmem efendiler... Kuvvetimle, kudretimle alırım. İngilizler bizden bigayrihak aldılar. Orada titreyen ihtiyar kadınları; ... Bendeniz diyorum ki Batum'u almayı istikbale bırakalım... Galip bir vaziyette başlarının ucunda bulunarak kendilerini memnun edelim; .. Taarruza geçmeyelim. Çünkü o taarruz onu ihya edecek. Onun hâmisi Rustur... Ermeniler gibi döneriz; ben hükûmetin bu siyasetini katiyen yanlış görüyorum.

Buyurdular ki bugün aczinden istifade edilir. Yarın Gürcüler kesbi kuvvet eder bizi tardederler. Bunu düşünüyorlarsa eğer öyle bir yerde dur ki yarın Gürcü seni ... Gelir. Ben büyük tehlikeyi Rus'ta görüyorum... İstikbale terkederseniz büyük hataya düşersiniz. İttihad ve Terâkkinin hatasını tekrar edersiniz. Efendiler Ruslarla hâlâ bir seneden beri münasebatımız ... Toplarsanız sıfırdır. Bilâkis Ermenistan'da gördüğümüz bir zarar var. Bolşevikliği vaziyetimize muvafık görüyorsak memleketimizde, Rusların samimiyetinden emin oluyorum. Onu ayrıca ve açıkça konuşayım...

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendim, benim arzedeceğim şeyler; Hüseyin Avni Beyin mütalâası dolayısiyle mucibi suhulet olabileceğini zannettiğim bir iki cihet olacaktır.

Evvelâ; verilmiş olan izahattan anlaşıldı ki Ruslar; Kırmızı kıtaatiyle Gürcüstan'a taarruz ederken bize malumat dahi vermemişlerdir. Sâniyen Ruslar, bu defa da bizi müştereken harekete davet etmemişlerdir. Dün geceyarısı yatağından kaldırdığımız Rus sefiri Medivani'nin bana söylediği de hudutlarınız dardır. Oturunuz yerinizde ... Binaenaleyh herhangi bir hareket için teşvik ve tergip dahi etmemektedirler. Zannolunmasın ki bizim himmetimize, bizim muavenetimize arzı iftikar etmişlerdir. Bize; gelin bu elviyei selâseyi işgal edin, müştereken Gürcü ordusunu ... Mennedecek surette idarei kelam etmişlerdir. Moskova'da umuru hariciyeyi idare eden Çiçerin dahi vaktiyle bize elviyei selâseyi ağzınıza almayın; Batum şehri bir Rus şehridir demişti. Binaenaleyh Ruslar bizim elviyei selâseyi işgalimize taraftar değildirler.

Şimdi efendim mevzuubahis olan mesele; Misakı Millîmiz ve hududu millîmiz dahilinde olduğunu iddia ettiğimiz elviyei selâsede ahalinin ârâyı umumiyesine müracaat etmek suretiyle elviyei selâseyi almak istiyoruz veyahut herhangi bir şekilde bir fikrimizi azami bir surette temin etmek istiyoruz. Eğer almak mevzuubahis ise Gürcüler taarruzatı umumiye karşısında ya mağlup olacaklar veyahut galebe çalacaklardır. Ruslara galebe çaldıkları takdirde; İngilizlerin ve bilhassa Fransızların muaveneti mütemadiyesine mazhar kuvvetli bir ordu karşısında metalibatımızı istihsale mecbur kalacağız. Eğer Ruslar Gürcüleri mağlup ederlerse, Hüseyin Avni Beyin dediği gibi, Ruslar Gürcüleri derhal komünize edecektir. Binaenaleyh almak istiyor isek alınacak zaman bu defadır; alınacak an bu dakikadır. Sulh ile alınır; sulh ile alınmazsa bittabi cebren alınır.

Buyurdular ki Ruslar, bizim Şark âlemiyle olan irtibatımızı katetmek istiyorlar. Bunu bir an için kabul edelim. Fakat İngilizler dahi bizim Şark âlemiyle olan irtibatımızı katetmek istiyorlar ve bu suretle hayatı mevcudiyetimize de suikast etmek istiyorlar. Binaenaleyh Kafkasya dahilinde İngiliz ve Rus mücadelesinden hangisi bizim için ehveni şer olabilir? Ben zannediyorum ki; Rusların böyle bir maksadı olsa bile, bizi Şark âlemiyle tesisi irtibattan mennedemeyecekler. Fakat İngilizler ihrazı galebe edebilirlerse bizim için daha tehlikeli olabilir. Ruslar bizi Şark âlemine irtibattan menedebilsinler, böyle olduğu dahi şâyanı teemmüldür. Kafkasya'da Ruslar mı yoksa İngilizler mi ihrazı galibiyet etsin, ihrazı hâkimiyet etsin? Bunu da ince bir muhakemeden geçirmek icap eder. En nihayet hangisi?..

Bir de buyurdular ki; Hükûmetin siyasetini bu noktadan kabul etmem, beğenemem. Yani harp arar gibi bir siyaset demek istediler. Arzediyorum ki, bilhassa Heyeti Vekileniz harp etmek fikrinden içtinap etmektedir ve zannederim ki Hariciye Vekilinin ve Heyeti Vekile Reisi Paşa Hazretlerinin izahatından da bu, pek bâriz bir surette anlaşılmıştır. Harbetmemek için ne yapmak lâzımsa (yapacağız. Çünkü, her

zaman arz edildiği üzere Büyük Millet Meclisinizin takip ettiği siyaset) (1) harp siyaseti değildir; muslihane temini menafi etmektir. İşte bunun içindir ki meseleyi Heyeti Âliyenize arzetmiştir. Bugün vaziyet budur. Misakı Millîmizde elviyei selâse bizimdir, diyoruz. Vereceğiniz kararı ... Bunun sureti teminidir. Onu düşününüz, ona karar veriniz; ... Heyeti Vekile tatbik edecektir.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Reis Paşa Hazretlerinin son kelimelerinden istidlâl olunuyor ki, iş harp derecesine gelmiştir. Affınıza mağruren söylüyorum ki, bugün Ruslar bulunduğu yerlerde ... İngilizler Britanya'da bile barınamayacaktır.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Müsaade buyurunuz; bir defa Heyeti Vekile Reisi Paşa Hazretlerinin vazettiği ... Fakat mutlaka ilânı harp edeceğiz, ilânı harpten başka çaremiz kalmadı ... Mukabele ediyor ve son safahada muvaffak dahi olmuştur. Şimdi ya Gürcüler galebei tammeye mazhar olacaklar; kuvvei maneviyeleri yükselecek ve ondan sonra bu metalibatı milliyemizi istihsal edeceğiz... İhrazı galebe etsin, ondan sonra mı? (Hayır hayır sesleri) Gürcü Hükûmeti, Gürcü ordusu mahvü perişan olsun, Ruslar oraları zapt ve istilâ etsin ve burası komünistleştirilsin de ondan sonra mı harekete geçelim? (Hayır, olmaz sesleri) (1) O halde bugün istihsal etmek için en münasip bir zamandır; alalım. Fakat tamamen Misakı Millîdeki noktai nazarı tatbik ettirmek için bu mümkün olamıyor... Gürcüler kabul etmiyorlar; fakat bir çok şeyleri kabul ediyorlar. Ardahan'ı, Artvin'i... Gürcüler Batum üzerindeki metalibi kabul etmiyorlar. Bir kaza daha ilâve ediyoruz : Artvin... Artvin için henüz müzakere devam ediyor. İhtimal onu da kabul edecekler. Ne kalıyor üst tarafı? Batum livasının Artvin'den maada Kafkas... Onu da bilâ kaydü şart bize bırakmak istiyorlar. (Çok muvafık sesleri) Yani behemahal bu yerleri fiilen işgal etmeliyiz. Ardahan'ı ve Artvin'i silâh patlamaksızın onların muvafakatiyle işgal edelim. Bu da iki türlü olabilir. Ya bizim tekliflerimizi şeraiti musalaha olarak kabul ederler veyahut imza etmeden onlara deriz ki siz kuvvetlerinizi çekiniz, bize teslim ediniz. Fakat herif hayır bunu da kabul etmeyeceğim ve size burasını vermem derse ... Düşünüyoruz ve o zaman çaresiz hareket yapacağız. Böyle bir ihtimal karşısında karar vermek Heyeti Âliyenize aittir. Buyurdunuz ki; sizin telâkkinize göre cihanda İngilizler perişan olmaktadır... Beni mazur görünüz : Ben aksini zannediyorum.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Bolşeviklerle temas hâsıl olursa, Bolşevikler bizi Batum'dan kovmaz mı?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Böyle bir ihtimal karşısında cevap vermek...

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Kabul ettim bendeniz... Ruslar ileri gideceklerdir, bizi de Batum'da. ...

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Batum'u işgal edeceğiz değil; fiilen Ardahan'ı ve Artvin'i işgal edeceğiz diyoruz. Esasen fazla olarak liman hakkında da diyoruz ki, müsavat olacak...

Şimdi bu öyle bir meseledir ki; hadisat icap ... Etmezse işgal olunabilir. Fakat bir taraftan Fransızlar, İngilizler Batum'a cephane ve silâh getiriyorlar. Belki de işgal olunur. Bunlar sonra düşünülecek şeylerdir. Bugün temin etmek istediğimiz, fiilen bir kısmı mühimmini; üçte ikisini işgal etmek, bir kısmını muallakta bırakmak; yani plebisite bırakmak. (Muvafık, muvafık sedaları)

RÜSTEM BEY (Oltu) — Mademki Ardahan'ı kendi arzulariyle bırakıyorlar; kan dökülmeksizin hemen işgal etmek doğrudur. Geriye kalanlar sonra düşünülür.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Fakat mesele ya sulhen veya harben hal olunur. Fiilen buralarını işgal edeceğiz. Batum şehri ve arazisi hakkında da bir plebisit kabul ediniz. Bir şart daha vardır, onlar da bize diyorlar ki; Artvin'i de vereceğiz. Fakat siz de Batum üzerindeki hukukunuzdan bilâ kaydü şart vazgeçiniz. Bu; şâyanı tetkik bir keyfiyettir. O halde sulh yapmazsak Gürcülere diyebiliriz ki; sulh edemedik, fakat bizim maksadımız şimdilik buralarını işgal etmektedir. Sizinle de müsademe etmek istemiyoruz. Kuvvetinizi çekiniz biz buraları işgal edeceğiz. Eğer bunu kabul ederlerse, sulh imza edilmese dahi, yine işgal ederiz. Biz bu ameliyeyi yaparız ve yine Gürcülere taarruz etmiş olmalıyız. Fakat Gürcülere ya sulhu imza ediniz veya muhabere yapmaya...

SUAD BEY (Kastamonu) — Mesele tenevvür etti. Ancak bizim için; içine atıldığımız bu mücadelede teveccüh etmiş bir rol vardır. Şimdi eğer Şarkta, bir teşevvüş husule gelir ve bugünkü müsait vaziyetteki hali kaybetmek ihtimali mevzuubahis olursa, o vakit, bu cihet çok şayanı dikkattir. Binaenaleyh Hükûmetten onu sormaya hakkımız vardır zannede-

---

(1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

rim... Tamamen tehir edilmiş olan vazifeyi ifa etmiş olmak için ... Haleldar etmek ihtimali var mı, yok mu? Yani hükûmet, eğer askerî noktai nazardan bugünkü vaziyeti teşviş edecek bir tehlike melhuz olmadığı takdirde Paşa Hazretlerinin buyurduklarından daha münasip bir zaman hulul edemez. Zira bir zaman, orası Bolşevize olduğu zaman buna imkân olacağını tahmin etmiyorum. Bu sebeple, bu en müsait zamandır. Fakat bu elimizdeki müsait vaziyeti tehlikeye ilka edip etmemek ... Zannediyorum.

Sonra bir şey daha istirham edeceğim. Böyle mukadderatımızı en ziyade alâkadar eden bir meselede ayak üzerinde derhal bir karar vermek münasip olmasa gerektir. Son ve nihaî kararı Meclis vermek için yarın sabah müzakere edilmesini kabul edelim...

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Dün gece saat üçte Heyeti Celilenizi içtimaa davet zaruretini hissettik. Yalnız ona imkân tasavvur edemediğimizden bugüne kaldı. Binaenaleyh...

SUAD BEY (Kastamonu) — Dün gece davet edilmiş olsaydık...

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Saat üçte bu ihtiyacı mübrem hâsıl olmuştur. Bir taraftan muhabere ediyorduk bir taraftan da...

ZİYA HURŞİT BEY (Lâzistan) — Efendim, bugün ister İngiliz parmağiyle olsun isterse ... Gürcülere karşı Sovyetler ve Azerbaycan kuvvetleri harbe başlamıştır. Hariciye Vekili Muhtar Beyefendinin buyurdukları gibi, biz de Gürcülere ... Gürcü Hükûmetine komşuyuz malûmu âliniz ... Bugün Misakı Millî hududu dahilinde bulundurduğumuz bu meseleye biz bigâne kalamayız... Şimdi Gürcüler, bizden, Batum, Ardahan ve Artvin'i tahtı işgalde bulunduruyorlar. Halbuki ahd ve Misakı Millî programınca bu arazi bize aittir. Yani biz bunları haritalarımız dahiline idhal etmişizdir. Fakat malûmu âliniz bunlar o vakit İngilizler tarafından işgal edilmişti, getirdiler buraları Gürcülere işgal ettirdiler. Bu arazinin bizim olduğuna dair hepimizin kanaati var ve burayı hiçbir zaman terketmeyeceğiz. Buna da hepimizin ayrı ayrı kanaati var. Şimdi bizim Heyeti Vekilenin bir cihet teklifi ... Meselâ; ... doğrudan doğruya istiyoruz.

İkinci meseleyi ben zaif buldum. Faraza Batum ve havalisi için reyiâm usulüne müracaatı teklif ediyorlar. Bendeniz buna taraftar değilim. Plebisit nasıl olacaktır? Eğer oralar, hıristiyan Gürcülerin tahtı idaresinde iken plebisit yaparsak; her yerde olduğu gibi orada da, kuvvetli olan kazanacaktır. Binaenaleyh bendenizin fikrimce Heyeti Celileniz buna karar vermelidir ve biz Batum ve havalisini Misakı Millî mucibince tamamiyle işgal etmeliyiz. (Yalnız Batum olmaz sesleri, her tarafını...) Müsaade buyurun. Burada korkulacak cihetler Mösyö Çiçerin'in, Batum'u bir Rus şehri olarak ilân etmesi hatıra gelir ve Ruslar nereye giderlerse o memleketi Bolşevize etmeleri vâridi hatır olur ve fakat Ruslar Batum'u işgal ettikten sonra yine bizim hududumuza gelecekler ve bu Bolşeviklik propagandalarına devam edecekler. Biz hudutlarımızı ...

Sâniyen Sovyetler her yerde serbest referandum ve ârayı âmme taraftarıdırlar. Bunu bize, bundan epey zaman evvel Mösyö Çiçerin Paşa Hazretlerine yazdığı bir notada bildirmiştir. Binaenaleyh biz burayı işgal edersek derhal orada plebisit ... Bendenize göre derhal buraları işgal etmeliyiz.

AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Bendeniz yalnız Ziya Beyin plebisitin sureti icra ve tatbiki hakkındaki mütalâatına cevap vermek istiyorum.

Demin okuduğum şeyde de dikkat buyurmuş olacağınız veçhile; oralar; ahalinin serbestçe izhar edeceği ârayı umumiyeye göre vaziyeti hukukiyesini tayin edecektir, denilmiştir. Binaenaleyh burada mühim bir kayıt var; ahalinin tamamiyle serbest olarak izharı rey etmiş olması keyfiyeti. Bittabi Batum şehir ve livası Gürcü askerinin işgali altında bulunduğu müddetçe orada bulunan ahali, bittabi, reyini serbestçe izhar edemez. Ahali üzerinde bin türlü tedabir ile icrayı nüfuz edilebilirler. Onun için bu gibi ârayı umumiyeye tabi mahallerdeki ... Muharebei umumiye neticesinde, Avrupada bunun gibi bir çok yerler vücuda gelmiştir... Danzig gibi...

Gürcü Hükûmeti oradaki kuvvei askeriyesini çeker; iki devlet müşterek bir ordu gönderir ve bu suretle bir muvazene teessüs ettikten sonra ahali reyini izhar eder ve ona göre hüküm olunur.

CEMİL BEY (Kütahya) — Evvelce bu mesele...

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Elinizde bulunan ve bizim için rehberi harekât olan misak ... Bunu ne gibi esbap tahtında dercettiniz derseniz bu, geçen senenin hadisatının icabettirdiği bir tariktir.

HAKKI HAMİ BEY (Sinop) — Efendim; Paşa Hazretlerinin beyanatında, Misakı Millî dahilinde bulunan Kars, Batum ve Ardahan livalarının ... Yalnız 1914 tarihinden beri Rus hududunda bulunan memleketler olmak itibariyle Rusların bunlardan herhalde vazgeçmek istemediklerini ... Batum Rus şehridir diye Muhtar Beyin veyahut Paşa Hazretlerinin buyurduk-

ları gibi... Bir defa biz Şarkta başlayan şu muharebede bir vaziyeti mahsusa almaya mecburuz. Fakat takınacağımız bu vaziyetin neticesi bize arazi kazandırmamaya matuf olacaktır. Yoksa Garp tehlikesinin Şarkta vukua gelecek Sovyet aleyhindeki bir muvaffakiyetle binnetice bize de bir mazarrat iras edip etmemesi keyfiyetini ciddiyetle düşüneceğiz. Şunu arzetmek istiyorum ki Batum şehri hakkında bilhassa Rusya Hükûmeti tarafından bu muharebeye başlandığı hissedilmektedir. Bize tebliğiyle ve harbe iştirâk hakkında kendisinin bize bir teklifi vuku bulmadıkça Batum için dökeceğimiz kan, zannederim ki, Rus nam ve menfaatinedir; Rus Hükûmeti namına dökmüş olacağız. Rusya'nın ... Resmen ilânı harp ettiğini bize tebliğ ile beraber ... Bizim de iştirâkimizi ve bizim de Batum'da bir hakkımız olduğunu kabul ettirmedikten sonra, Batum için dökeceğimiz kanı Rusya için dökeceğimize şüphe yoktur. Şu halde, mademki henüz Rusya Hükûmeti, yine Paşa Hazretlerinin buyurdukları veçhile ... Bizim de teşebbüsümüze lüzum olmadığını sefiri söylemiştir. Bizim yapacağımız şey, temin edeceğimiz şey; sulhen ve kan dökmeksizin Ardahan ve Artvin'i Gürcülerden alabilmektir. İhtimal ki ileride Rusya Hükûmetiyle; 1914 hududu dahilinde bulunmak itibariyle; bu belde hakkında da Rusya'nın bize karşı bir şeyi olabilir. Harben olmaksızın, sulhen buraları temin etmeliyiz.

Batum meselesine gelince; Batum'u harben almalıdır. Fakat bir şartla; eğer Şark siyasetinin, bizim felah ve necatımız için daima parlaması ve daha doğrusu - Rusya'nın düşmanları ki bizim düşmanlarımızdır - onların ezilmesi... Gürcülerin idaresinde bulunması Gürcü Hükûmetini takviye ... Gürcü ordusuna karşı zaaf alameti gösterirse ve bilhassa münasebatı siyasiyede bulunmak itibariyle bizi haberdar edecektir ve isterse bulunmasın. Mahza mevcudiyetimizi temin etmek için muavenete ve ledelhace Batum'u işgale mecbur kalacağız. Henüz onun zamanı gelmemiştir. Şu itibarla dermeyan buyurdukları gibi eğer sulhan Ardahan ve Artvin temin edilirse şimdilik Batum'u harben işgal etmeyi bendeniz doğru bulmam. Lâkin Gürcü Hükûmeti buna yanaşmazsa; şüphesiz onun da istinad etmeyi ümid ettiği bir nokta vardır. Ona karşı da Hükûmetin lakayt kalması doğru bir şey değildir. Velevki Ardahan'da ... Mutlaka onun Rusya üzerinde bir galebe ümidiyle... Bu vaki olduğu takdirde biz onun bu emelini imhaya çalışmak mecburiyetinde kalacağız. Bu cihetler üzerinde Heyeti Celileleri; Artvin ve Ardahan'ın da verilmemesi hakkındaki Gürcü Hükûmetinin vuku bulacak ısrarına karşı Heyeti Vekilenin serbest olacağına dair ibr karar verebileceğini zannediyorum.

ÂBİDİN BEY (Lâzistan) — Batum, Ardahan, Artvin, Acara; buralarda hemen bir seneye karip bulundum. Emin olunuz ki buradaki ahalinin hepsi İslâmdır; bir tek Rus'a tesadüf edilemez. Bir çok arkadaşlar söylediler ki; Rus müzevirliğinden ziyade Bolşevik müzevirliğinden korkuyorlar, Yani Bolşeviklerin tahrikâtıdır bu. Binaenaleyh karşımıza yine bir Gürcüstan Bolşevikliği... Halbuki malûmdur ki daha evvel şu kürsüde Muhtar Bey beyan buyurdular ki; bizim Gürcüstan ile musalaha etmekliğimiz için mutlaka Batum'dan ve bu gibi yerlerden tamamen vazgeçmemiz lâzımdır. Bunu Çiçerin bize söylüyor. Demekki Rusya Sovyet meclisleri bizi buraya teşvik etmiyor. Ancak bura ahalii İslâmiyesinin kurtulması zamanıdır diyoruz. Ona göre ben de diyorum ki Artvin'e kadar hemen ordularımızın hareket etmesi lâzımdır. ... Lâzistan'la alâkadar değil, belki bir cüzü mütememmimidir... İşte İttihat ve Terâkkiciler bunları güya düşünmemişler ve güya pek çok fenalıklar yapmışlar... Evet olabilir. Fakat bunlar da hep bir vatan olması için çalışmışlardır... Burada beyan buyurdukları vakitte bize pek menfaatli olan ... Ardahan, Batum, Kars'ın bize kalmasıdır. Bendeniz buralar, Misakı Millîi İslâm olması itibariyle Rasim Beyin dediği gibi arazi kazanmak değil, bilhassa buralardaki İslâmları kazanmak zamanı gelmiştir, fakat Heyeti Vekilenin de dediği gibi Artvin'e kadar ordu dayansın ve ilk fırsatta Batum'un işgalini de... Burası hafi celse olduğu için bir şey söyleyeceğim : Biz belki on bin tüfek ... Vermişiz ... ve bugün Halit Bey orada büyük bir nüfuz sahibidir ve bütün müslümanlar kendisiyle ... Eğer ordu oraya ilerleyecek olursa emin olun ki oraya ... Ruslarla da zararı yoktur.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendiler bu müzakereyi teshil edebilmek için bendeniz diyorum ki; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti bugünkü şeraite göre Misakı Millîye muhalif bir sulhe vazı imza edemez. Bunda mahzurlar vardır. Çünkü böyle ufak bir mesele için değil; istiklâlimizi temin ve müdafaa için Londra'ya giden murahhaslarımızın elindeki düstur da Misakı Millîdir. Bundan sarfınazar edemeyiz dedik. Onlar da bütün cihana karşı bunu müdafaa edeceklerdir. Binaenaleyh diğer taraftan Gürcülerle sulh yapmak isterken bundan fedakârlık yapmak olmaz. Sonra o düstur duçarı zaaf olur. Şimdi bizim, Gürcü sefareti vasıtasiyle Gürcüstan Hükûmetine tebliğ ettiğimiz şifahî bir nota, ki bugünden ...

Ardahan livasını ve Artvin kazasını ihtiva eder. Buraları bize iade ve teslim edecekler. Diğer taraftan Batum limanı ve şehri için ahalisinin reyine müracaatla vaziyeti tespit olunacaktır. Ârayı umumiyeye müracaat zamanını dahi onlara bırakıyorum. Yani orada da Misakı Millînin emrettiği kaydı ifade ediyoruz. Şimdi bu esas dairesinde ve Misakı Millînin emrettiği bir sulh yapmak isterlerse ona vazı imza edebiliriz. Fakat Batum bilâ kaydü şart terk olunacaktır kaydını ihtiva eden bir sulhe vazı imza edemeyiz.

O halde sulh yapılmadan dahi bugün ne temin etmek istiyoruz? Ardahan livasını - Artvin de dahil - orayı fiilen işgal etmek istiyoruz ve Batum'u da plebisite bırakıyoruz. Binaenaleyh biz Gürcülere diyebiliriz ki; biz behemahal burasını işgal etmek istiyoruz ve haddizatinde sizi mağlup etmek istemiyoruz. Siz çekiliniz, yalnız bu işgal muamelesini biz himaye etmek istiyoruz. Çünkü şimdi daha sulh yapmamışızdır. Bir tedbiri askerî olmak üzere bu menatıkta bir tahşidi askerî yapmak istiyoruz. Bizim ordumuzu sokalım, orayı gelelim işgal edelim; bu da olmaz. Fakat asıl bu vaziyeti idame etmek lâzımdır. Eğer sulh olmadığı halde dahi buna muvafakat ettikleri surette ... istediği yerde istihdam etsin. Biz bu muameleleri yaparız hayır derlerse bilâ kaydü şart keffi yed etmesi ... Dair imza veren ... Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetinin ve Şark ordusunun plânı; demek ki bir sulh vardır. Misakı Millîdeki kuyudu muhafaza etmek şartiyle ... Aksi sulha vazı imza edemeyiz ve muharebe istemediğimizi kendilerine söyleriz ve oraları işgal ederiz. Emniyette bulunabilmesi için bir tedbiri askerî almak mecburiyetindeyiz ve bunu yapmak bizim için lâzımdır, faidelidir. İdarei umur etmek üzere Heyeti Vekileyi serbest bırakırız. Bittabi sulh yapılırsa yine buraya gelecek. Harp yapılırsa belki de bugünden karar vermek lâzımdır ve harp yapılacak olursa dediğim daireyi geçmez... Müsademe olmayabilir ve zannederim ki çıkmaları imkânı yoktur. Tatbike başladığımız takdirde onlar ısrar ederlerse bir harbe mün cer olabilir. Biz yalnız bir şeye intizar ediyoruz. Gürcüstan sefaretinden gelen - ki telgrafhanededir - cevaba intizar ediyoruz ... O muameleyi temin ve tatbik edecek bir hareketi askeriyedir...

HACI MUSTAFA EFENDİ (Ankara) — Şimdi biz sulhen Ardahan ve Artvin'i işgal edersek; yani tarafeynin muvafakatiyle; onlar da muvafakat etti. Biz de işgal ettik. Sonra Rus heyeti Gürcüstan'a galebe ediverecek olsa ve bize de oradan hududunuza çekiliniz derlerse biz o vakit ne gibi bir vaziyet alırız?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Arzedeyim : Bu, vaki bir misaldir. Malûmu âliniz biz Kars'ı işgal ettik, Gümrü'yü işgal ettik ve daha bir çok yerleri işgal ettik. Ermenistan komünize olmuştur ve komünist bir Ermeni Hükûmeti vardır. Yani elviyei selâseye dahil olan yerlerden çekiliniz demediler; yalnız Gümrü'yü tahliye ediniz dediler ... Kars'ın şarkından, şimalinden çekilmesini bize teklif ettiler. Biz bu teklife riayet etmedik ve etmediğimizden dolayı da onlar bizimle muharebe etmediler ve edemediler. Bugün şifahî bir notamız vardır. Buna evet veya hayır cevabı gelecektir. Kat'ı münasebet ederek ... Bir faide beklemek lâzım gelir. Ondan sonra alacağımız vaziyeti üç dört gün sonra arz ederiz. Ya beş gün beklemek - ordumuzun takviyesine lâzımdır - veya beş gün beklemek ... Bize mukabele edecek kuvvetler diğer daha bir çok kuvvetler tarafından angaje idiler. Bir şey daha arzedeyim ki tabiî Meclisi Âli bu işlerle alâkadardır. Bence mahzur vardır; hareket durmaz ve ihtimal ki bu gece karar verilir de harekâtı askeriye yarın başlayabilir.

(Müzakere kâfi sesleri)

(Çorum Mebusu Ferit Beyin takriri okundu)

(Olti Mebusu Yasin Beyin takriri okundu)

(Kangırı Mebusu Neşet Beyin takriri okundu)

(Muş Mebusu Mahmud Said Beyin takriri okundu) (Kabul sesleri)

REİS — Burdur Mebusu Veli ve Bursa Mebusu Muhittin Baha Beylerin takririni okutuyorum.

Riyaseti Celileye

Müzakerâtın kifayeti kararıyle Batum hakkında ârayı umumiyeye müracaat esasından asla feragat edilmemek şartiyle icabına göre hareket etmek üzere Heyeti Vekileye salâhiyet verilmesini teklif ederiz.

Burdur	Bursa
Veli	Muhittin Baha

REİS — Takriri kabul edenler... Kabul edildi.

21 . 2 . 1337